

BANK DEPOZIT OPERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH BORASIDAGI NAZARIY QARASHLAR

Rahimov Akmal Matyaqubovich

TDIU mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20726459>

Annotatsiya: Mazkur tezisda tijorat banklari depozit operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, bank resurs bazasini shakllantirishdagi o'rni hamda ularni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ilmiy-nazariy omillar yoritilgan. Depozit operatsiyalarini takomillashtirishda mijozlar ishonchi, depozit sug'urtasi, raqamli bank xizmatlari, uzoq muddatli omonatlar ulushini oshirish hamda depozit portfelini diversifikatsiya qilish ustuvor yo'nalishlar sifatida asoslangan. Shuningdek, banklararo depozitlarga haddan tashqari tayanish likvidlilik riski va tizimli moliyaviy xavflarni kuchaytirishi qayd etilib, barqaror depozit siyosatini shakllantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, depozit operatsiyalari, depozit siyosati, bank resurslari, depozit sug'urtasi, escrow hisobvaraqlari, likvidlilik, raqamli bank xizmatlari, bank barqarorligi.

Mamlakat bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi iqtisodiyot tarmoqlarini moliyaviy resurslar bilan ta'minlash, investitsion faollikni qo'llab-quvvatlash va pul muomalasining izchil ishlashiga bevosita bog'liq. Bu jarayonda tijorat banklari depozit operatsiyalari alohida o'rin tutadi. Chunki depozitlar banklar uchun asosiy resurs manbai bo'lib, ularning kreditlash salohiyati, likvidlilik darajasi va moliyaviy barqarorligini belgilab beradi. Depozit bazasi qanchalik keng, muddat jihatidan barqaror va mijozlar kesimida diversifikatsiyalashgan bo'lsa, banklarning uzoq muddatli kreditlar ajratish hamda iqtisodiyot real sektorini moliyalashtirish imkoniyati shunchalik ortadi.

Bugungi kunda moliya bozorlarida raqobatning kuchayishi, raqamli bank xizmatlarining kengayishi va aholining moliyaviy xulq-atvoridagi o'zgarishlar tijorat banklaridan depozit siyosatini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etishni talab qilmoqda. Xususan, omonatlarning jozibadorligini oshirish, mijozlarga qulay raqamli xizmatlar taklif etish, depozitlarning muddat va valyuta tarkibini optimallashtirish, shuningdek depozit sug'urtasi mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Shu jihatdan tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirish masalasi nafaqat amaliy, balki ilmiy-nazariy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirish, depozitlarning bank faoliyatidagi iqtisodiy ahamiyatini ochib berish va zamonaviy sharoitda depozit siyosatini takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, ilmiy umumlashtirish hamda nazariy qarashlarni guruhlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy olimlarning depozit operatsiyalari, depozit sug'urtasi, escrow hisobvaraqlari, bank likvidliligi hamda stress-test modellariga oid ilmiy yondashuvlari tahlil qilindi.

Depozit operatsiyalari iqtisodiy mohiyatiga ko'ra bank va mijoz o'rtasida muddatlilik, qaytarilish, saqlanish va to'lovlilik tamoyillariga asoslangan moliyaviy munosabatlar majmuini ifodalaydi. Mijoz vaqtincha bo'sh pul mablag'larini bankka joylashtiradi, bank esa ushbu mablag'lardan kreditlash, investitsiyalash va boshqa aktiv operatsiyalarni moliyalashtirishda

foydalanadi. Natijada iqtisodiyotda bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlash mexanizmi shakllanadi va banklarning moliyaviy vositachilik funksiyasi amalda namoyon bo'ladi.

Tijorat banklari amaliyotida depozitlar odatda talab qilib olinguncha depozitlar, muddatli depozitlar va jamg'arma depozitlariga ajratiladi. Talab qilib olinguncha depozitlar bank uchun nisbatan arzon resurs manbai bo'lsa-da, ularning beqarorligi likvidlikka bosim keltirib chiqarishi mumkin. Muddatli depozitlar esa oldindan belgilangan muddat asosida jalb qilinadi va bank uchun barqarorroq resurs manbai sanaladi. Jamg'arma depozitlari aholi mablag'larini uzoq muddatli bank resurslariga aylantirishda muhim o'rin tutadi. Demak, depozitlarning tarkibiy tuzilmasi bank aktivlari va passivlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ilmiy-nazariy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, klassik iqtisodiy yondashuvlarda depozitlar bank resurslarini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy bank nazariyalarida esa depozit operatsiyalarining likvidlik yaratish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va tizimli risklarni kamaytirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. Diamond-Dybvig modelida banklar qisqa muddatli depozitlarni uzoq muddatli kreditlarga aylantirish orqali iqtisodiyotda likvidlik yaratishi asoslangan. Shu bilan birga, mijozlar ishonchi pasaygan holatda ommaviy depozit yechib olish xavfi yuzaga kelishi mumkinligi qayd etiladi. Bu esa depozit sug'urtasi va prudensial nazorat mexanizmlarining zarurligini ko'rsatadi.

Depozit sug'urtasi tizimi tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirishda muhim institutsional omil hisoblanadi. Sug'urtalangan omonatlar omonatchilar ishonchini mustahkamlaydi, bank yugurishi xavfini kamaytiradi va bank tizimi barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi. Biroq depozit sug'urtasi tizimi samarali ishlashi uchun nazorat va risklarni boshqarish mexanizmlari yetarli darajada yo'lga qo'yilishi lozim. Aks holda banklar tomonidan ortiqcha tavakkalchilikka moyillik, ya'ni moral hazard xavfi kuchayishi mumkin. Shu sababli depozitlarni kafolatlash tizimi banklarning mas'uliyatli risk siyosati bilan uyg'un holda rivojlantirilishi zarur.

So'nggi yillarda escrow hisobvaraqlarini depozit sug'urtasi obyekti sifatida tan olish masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Escrow hisobvaraqlarida saqlanadigan mablag'lar, ayniqsa qurilish, investitsiya va yirik bitimlar jarayonida mijozlar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Bunday mablag'larning kafolatlanishi investorlar va aholi ishonchini oshiradi, bitimlar shaffofligini kuchaytiradi hamda bank tizimiga qo'shimcha resurslarni jalb qilish imkonini kengaytiradi. Shu jihatdan escrow hisobvaraqlarini depozit siyosati bilan integratsiyalash bank xizmatlari diversifikatsiyasining muhim yo'nalishi sifatida qaralishi mumkin.

Depozit operatsiyalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin. Ichki omillarga bankning foiz siyosati, xizmat ko'rsatish sifati, raqamli infratuzilmasi, mijozlar bilan ishlash samaradorligi, bank obro'si va mahsulotlar xilma-xilligi kiradi. Tashqi omillar esa inflyatsiya darajasi, aholi daromadlari, moliya bozori barqarorligi, Markaziy bankning pul-kredit siyosati, depozitlarni kafolatlash shartlari hamda umumiy makroiqtisodiy muhit bilan bog'liq. Ushbu omillar o'zaro uyg'unlashgandagina tijorat banklarida barqaror depozit bazasini shakllantirish mumkin bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar depozit operatsiyalarining yangi bosqichga o'tishiga xizmat qilmoqda. Mobil ilovalar orqali omonat ochish, onlayn depozit shartnomalarini rasmiylashtirish, masofaviy monitoring, avtomatik foiz hisoblash va mijozga moslashtirilgan depozit mahsulotlarini taklif etish banklar o'rtasidagi raqobatni kuchaytirmoqda. Raqamli xizmatlar mijoz uchun vaqt va xarajatlarni qisqartiradi, bank uchun esa operatsion samaradorlikni oshiradi. Shu bois depozit siyosatida fintech yechimlari, kiberxavfsizlik va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Depozit portfelining diversifikatsiyasi bank likvidligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Yirik omonatchilar ulushining yuqori bo'lishi bank uchun konsentratsiya riskini kuchaytiradi. Chunki bunday mijozlarning mablag'larini qisqa muddatda yechib olishi likvidlik bosimini oshirishi mumkin. Shu sababli depozit portfeli muddat, valyuta, mijozlar guruhi, hudud, sektor va kafolat maqomi bo'yicha tahlil qilinishi kerak. Stress-test modellaridan foydalanish orqali banklar turli makroiqtisodiy shoklar sharoitida depozitlar oqib chiqish ehtimolini baholashi va oldindan himoya choralarini ishlab chiqishi mumkin.

Banklararo depozitlarga haddan tashqari tayanish ham bank tizimi uchun muhim risk omilidir. Ilmiy tadqiqotlarda banklararo resurslar yuqori volatillikka ega mablag'lar sifatida baholanadi. Inqiroz davrida banklar o'rtasidagi ishonch pasayishi natijasida interbank resurslari tez qisqaradi va bu butun tizimda moliyaviy yuqumli xavfni kuchaytirishi mumkin. Shu bois tijorat banklari resurs bazasida chakana va uzoq muddatli depozitlar ulushini oshirish, banklararo depozitlarga bog'liqlikni kamaytirish hamda barqaror manbalar hisobidan aktiv operatsiyalarni moliyalashtirishga ustuvor ahamiyat qaratishi lozim.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Birinchidan, depozit mahsulotlarini mijozlar ehtiyojiga mos ravishda diversifikatsiya qilish va uzoq muddatli omonatlar uchun rag'batlantiruvchi foiz siyosatini shakllantirish zarur. Ikkinchidan, depozit sug'urtasi va escrow hisobvaraqlariga oid tushuntirish ishlarini kuchaytirish orqali omonatchilar ishonchini oshirish lozim. Uchinchidan, raqamli depozit xizmatlarini mobil ilovalar, masofaviy identifikatsiya va shaxsiylashtirilgan takliflar orqali kengaytirish maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, depozit portfeli bo'yicha muntazam stress-test o'tkazish, yirik omonatchilar ulushiga ichki limitlar belgilash va banklararo depozitlarga qaramlikni kamaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklari depozit operatsiyalari bank resurs bazasini shakllantirish, kreditlash salohiyatini kengaytirish, likvidlikni boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Depozit operatsiyalarining samaradorligi faqat yuqori foiz stavkalari bilan emas, balki mijozlar ishonchi, xizmat sifati, raqamli qulaylik, depozit sug'urtasi va risklarni boshqarish tizimining uyg'unligi bilan belgilanadi. Zamonaviy sharoitda tijorat banklari depozit siyosatini uzoq muddatli, diversifikatsiyalashgan va raqamli xizmatlarga asoslangan model asosida rivojlantirishi lozim. Bu esa bank tizimining inqirozlarga chidamliligini oshirish, iqtisodiyotda moliyaviy vositachilik samaradorligini kuchaytirish va aholi jamg'armalarini bank tizimiga faol jalb etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Diamond D.W., Dybvig P.H. Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. *Journal of Political Economy*. 1983.
2. Mishkin F.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education.
3. Alam N., Sivarajah G., Bhatti M.I. Do Deposit Insurance Systems Promote Banking Stability? *International Journal of Financial Studies*. 2021.
4. Sardana V., Singhanian S. Fifty Years of Research in Deposit Insurance: A Bibliometric Analysis and Review. *FIIB Business Review*. 2022.
5. Adrian T., Morsink J., Schumacher L. *Stress Testing at the IMF*. International Monetary Fund. 2021.
6. Ekimova K.V., Nazarchuk N.P., Denisova I.P. *The Concept of Special Escrow Accounts to Improve Mortgage Housing Loans in Russia*. 2019.

7. Matveeva M.V. Impact of Escrow Accounts on Construction Rates. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. 2020.
8. Rahimov A.M. Tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar. Maqola materiali.